

LA RECEPCIÓ DE LA RÀDIO A CATALUNYA DES DELS SEUS INICIS FINS A LA GUERRA CIVIL, SEGONS ELS EGODOCUMENTS¹

Francesc Espinet i Burunat

Un esquerrà que veu la televisió
no és un esquerrà, és un televident.

Joan Fuster²

La nit del 14 al 15 de març del 1939 a Praga.

Des de les tres de la matinada s'anaren encenent cada vegada més llums: a casa dels veïns, al davant, a dalt, més avall, i després ja tot el carrer sencer. A les quatre començà a emetre la ràdio txeca; a intervals regulars, cada cinc minuts, les mateixes frases eixutes: «Atenció! Atenció! L'exèrcit alemany de la frontera s'està apropant a Praga. Conserveu la serenitat! Aneu a treballar! Envieu els nens a l'escola».

Milena Jesenská³

La recepció del nou mitjà i les seves funcions

«Un esquerrà que escolta la ràdio —es pogué ben dir de Déu n'hi do de gent la nit del 6 al 7 d'octubre del 1934— no és un esquerrà, sinó un radiooient... que acaba adormint-s'hi». (Semblantment a allò que ens passà a molts ciutadans d'aquest país la nit del 23 al 24 de febrer del 1981, *espectadors* més o menys esverats del *show* del Congrés madrileny, per la ràdio i per la tele —amb pel·lícules de torna, per fer bon pes tot amalgamant allò real amb allò fictici i allò virtual.)

¹ Aquest article procedeix del capítol «La ràdio» (vol. II, pp. 211-275) de la meua tesi doctoral *La gènesi de la societat-cultura de comunicació de masses a Catalunya a través dels egodocuments. 1888-1939*, llegida al Departament d'Història Moderna i Contemporània de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat Autònoma de Barcelona, el desembre del 1992.

² *El temps*, València, 19 d'octubre del 1992.

³ *Přítomnost*, Praga, 22 de març del 1939.

En efecte, segons Tomàs Roig i Llop, la ràdio pot molt ben ser «el meu àngel de la son» (I, 250)⁴. La ràdio, la tele, el cinema, el teatre, la música enllaunada i en directe, el llibre, el balancí, el llit, l'ombra d'un pi i una guàrdia nocturna tot fent la mili en una caserna d'artilleria antiaèria. Qualsevol cosa pot ser l'àngel de la son. Depèn.

I, tanmateix, la ràdio també pot convocar els txecs a la resistència passiva contra la invasió nazi, com ens explica Milena Jesenská (morta anys després en un camp de concentració alemany), o anunciar una reunió de la directiva de la CNT el 14 d'abril del 1931, com recorda Bueso (I, 334).

No és ara la nostra feina enunciar quines són les funcions teòriques de la ràdio, sinó esbrinar quina fou la seva recepció pràctica, segons ens posen de manifest els egodocumentalistes⁵: quines funcions reals exercí, incloses aquestes funcions adormidora («la ràdio és l'opi del poble?») i euforitzant («la cocaïna del poble?»).

El primer que destaca de la ràdio és el fet que els egodocumentalistes l'associïn particularment amb els grans esdeveniments polítics de l'època, ajudant a convertir-los en «espectacles de massa». En efecte, l'abril del 1931, l'octubre del 1934 i el juliol del 1936 són els tres moments privilegiats en els quals la memòria dels egomemorialistes ha situat la presència de la ràdio. I en tots tres casos amb un protagonista i/o antagonista polític central: Macià, Companys/Dencàs i Goded, respectivament. Figures que s'alcen contra el règim/govern constituït i/o s'hi rendeixen. És a dir, que efectuen l'acte de creació d'un estat o de submissió total a ell, en un moment on la societat de comunicació de masses és ja prou consistent a Catalunya. «Moments estelars», dignes d'una superproducció hollywoodiana... i que encara esperen el seu cineasta català.

Els estudiarem més endavant i veurem com la ràdio intervé directament com a protagonista en algun. Com també observarem que, en general, la ràdio fa d'altaveu de la política durant l'època republicana i aconsegueix que aquesta «veu alta» sigui realment sentida i escoltada, cosa que no significa, necessàriament, seguida.

En principi fou l'aparell. D'aquests inicis aventurers de la nova tecnologia radioelèctrica i radiofònica, gairebé màgics i esotèrics; dels radiooients agosarats que construïen estranys aparells amb un mineral peculiar d'aspecte telúric, la galena —si argentífera, més sagrada—, ens en parlen força memorialistes.

De la ràdio de galena en tracta Artur Bladé pel seu poble a la Ribera d'Ebre (90-91); Gonçal Castelló a València (1982, 79-80); Jaume Pla, que en fabrica a Rubí per al seu ús i per a vendre'n (87); Víctor Alba (a qui sa mare n'hi compra una, I, 28); o Mercader, que ens explica que un seu mestre capellà, el pare Llach, se'n féu una (14-15).

Oferim aquí el text de Gonçal Castelló pel que té d'il·lustratiu dels «aspectes tècnics» de la qüestió:

⁴ Roig fou un important home de Ràdio Associació i director de la revista Catalunya Ràdio.

⁵ Entenc aquí per *egodocumentalista* aquella persona que crea un *egodocument*, és a dir un document històric que parla en primer lloc del propi jo i de la seva experiència (Cf. Mineke Bosch, «A woman's life in a soapbox», a *History workshop*, núm. 24, 1987, les actes del col·loqui sobre «Egodokumente», celebrat a Bad Homburg el juny del 1992 i Francesc Espinet, *La literatura del jo i la història*, Barcelona, Els llibres de l'Índex, 1994).

Amb una caixa d'havans de fusta, quatre fils de coure i un trosset de galena que compràvem als comerços del ram amb la corresponent agulleta, es detectaven les ones hertzianes posant-se simplement a les orelles uns auriculars telefònics.

Jo me'n vaig fer un davant l'admiració de mon pare que no podia creure, que allò funcionaria.

Marxava amb una antena exterior feta amb un fil de coure de banda a banda del carrer lligat amb uns aïllaments de porcellana blanca que li donaven un aspecte tècnic i sofisticat. El pare en posar-se els auriculars per primera vegada exclamà esbalaït:

— Xiquet, tu vas per savi! Com redimonis es pot oir amb eixa ratèra?

Després es va descobrir que en comptes d'antena es podia utilitzar el somier del llit, i les «rateres» anaren complicant-se amb aparells, bombetes i altaveus fins acabar en els aparells moderns d'ara. (L'autor atribueix el text al 25 d'agost del 1929.)

Proliferaren aleshores llibres tècnics del tema, com el que tinc a la meua biblioteca, dedicat per l'autor a B. Ribas Bancells: *Radio Recepción*, por Agustín Riu, perito electricista de la Escuela Industrial de Buenos Aires. Ex profesor de Matemáticas del Instituto de Electricistas. Ex jefe operador de la Estación Transmisora P.W.X. de La Habana (Cuba). Técnico instalador de la Emisora Radio Barcelona. Experto en Radio-telefonía. Segunda edición, Barcelona 1925». Edició de l'autor, Dalmau, Yuste y Bis Impresores. El pròleg de la primera edició és de l'octubre del 1924. L'obra conté anuncis de vuit cases comercials barcelonines relacionades amb la ràdio.

També ens parlen els egodocumentalistes de les primeres etapes dels posteriors voluminosos embalums elèctrics, amb altaveus i/o auriculars autònoms i làmpades vistsents, o dels ja avançadíssims aparells de «formes catedralícies» i marques recordades com a contrasenyes.

Tota aquesta qüestió dels altaveus i els micròfons té ja una gran importància durant la república, com veurem en tot un seguit de textos. És interessant de recordar que la carrera política de Cambó va poder continuar, segons ell mateix, malgrat un càncer de gola, gràcies als micròfons (432 i 462).

Espinàs recorda tres aparells de ràdio en la seva infantesa, un «de disseny gòtic», un altre «de carcassa metàl·lica» i un tercer «com un petit confessorari» (56-59). Folch i Camarasa (56) d'un aparell de «formes catedralícies». Ventura ens fa saber que al bar dels seus pares, a Besalú, «la ràdio i la gramola no varen donar-nos gaire bon resultat, però el moble que els contenia» era «una veritable filigrana de fuster» (46).

Pel que fa a les marques, Espinàs cita una Akwater Kent; Castelló, una Erla; Ventura, una Telefunken, i mossèn Jou, a Vilamalla, una «Voz de su amo» (47).

El temps corria tan de pressa, però, que el juliol del 1936, encara no passats dotze anys de la instal·lació de la primera emissora pública de Barcelona, un autor ens dirà que determinat aparell ubicat en un cafè de poble ja és «un carcomido aparatillo», «vetusto y desvencijado» (Francès, 774 i 778)⁶.

⁶ De totes maneres, també la modernitat «va per barris»: així, el mateix 1936 a Sort el receptor de ràdio de la llar d'en Josep Pla i Duat era encara un aparell de galena (104). Modernitat que va retrocedir a conseqüència de la guerra: jo mateix al llarg dels anys quaranta vaig ser primer escoltador i després constructor d'aquestes «ràdio-galenes», com llavors en deïem.

Alguns dels egodocumentalistes ens expliquen, per una raó o una altra, els inicis i el desenvolupament de les emissores als Països Catalans⁷. Francès, anant més enllà, fins i tot recorda la seva utilització militar durant la guerra mundial.

De l'impacte inicial que causà en són testimonis, per exemple, el fet que la ràdio es convertís en ninot de les falles valencianes (Castelló, 1982, 79), o que el teatre còmic del moment se n'ocupés com a un tema central (Francès, 559). Prompte, però, la ràdio deixà de tenir aquest aire més o menys exòtic i estrofolari per a convertir-se en un element de progrés, en un component de la modernitat quotidiana, com mostren alguns textos memorialístics en situar aquest mitjà de comunicació al bell mig de la *quotidianitat* i de la *modernitat*, és a dir de la *societat de comunicació de masses*.

De la *quotidianitat*, quan Bertrana, el vell escriptor modernista, utilitza la ràdio per a construir una figura literària:

Dels nervis dels espectadors [d'una obra de teatre] li arriba [a ell] un fluid que recullen els seus amb la mateixa fidelitat amb què un bon aparell de ràdio recull les ones d'una emissora (155).

De la *modernitat* avantguardista quan Duch explica que quelcom és «incongruent com un anunci radiofònic» (142), de la mateixa manera que fa uns anys es podia atribuir a un clip televisiu aquesta incongruència innovadora.

De totes dues, *modernitat i quotidianitat*, quan Vidal Jové escriu:

Les nostres cases eren una tenda oberta. Els telèfons, la gramola i més tard la ràdio foren tres finestres que tots obrírem en el nostre pis, sense adonar-nos dels corrents d'aire que es podien establir (235)⁸.

Els s'acostumaren al llenguatge específic de la ràdio —abans ho havien fet amb el del cinema— com nosaltres ens hem acostumat —ajudats pel *zapping*— a la televisió i al vídeo.

Potser, però, un exemple modèlic d'aquest entramat ens el dona en Terri de Mataró quan ens explica:

Al principi jo, que no m'explicava com era possible escoltar les veus dels actors, em creia que l'Al Johnson o en Maurice Chevalier parlaven i cantaven per ràdio o per telèfon des de Hollywood i que tota la feina dels cines d'aquí consistia a sintonitzar un aparell receptor o despenjar l'auricular (Emmanuel Cuyàs, 70.)

Tanta importància arriba a tenir, que en algun aspecte fins i tot substitueix la premsa. Així, segons posa de manifest Miquel Gayà, el 1936 el rector de Sineu escoltava la

⁷ Alguns, com Castany (75-79) o Roig (en els dos volums de les seves memòries, pàssim) perquè s'hi dedicaren professionalment.

També parlen d'aquests orígens i desenvolupament Castelló (1982, 78-80), Francès (esp. 558-559) o Aurora Bertrana (1973, 147-148), entre d'altres, simples radiooients que consideren el fenomen prou important en les seves vides com per a dedicar-hi unes, diguem-ne, «notes erudites».

⁸ D'altres autors situen també la ràdio com un dels elements materials de la modernitat, al costat del cinema, la fulla d'afaitar, la màquina fotogràfica d'ús personal, l'aviació, l'automòbil, l'esport —singularment l'atletisme i el futbol—, l'electricitat, el fonògraf, el telèfon, la nevera, el petroli, el telègraf, etc. Cf. Francès, 559; Duch, 230-231; Folch i Camarasa, 118-119; Camps, 75; etc.

ràdio com a principal font d'informació «car li plaia de viure al corrent i poder parlar de política amb quisculla, sense que li pogués notar mai que anàs endarrerit» (105).

Un altre capellà de poble, l'Esteve Jou, de qui hem parlat abans, el 1929 va comprar una ràdio, perquè li «fa l'efecte que amb aquest aparell puc fer una obra d'apostolat enmig d'aquests meus feligresos» (49). Però, de fet, més que no pas a la parròquia, és al cafè on s'instal·la la «ràdio pública» de pobles i barris, si no és directament al bell mig del carrer⁹. Ràdio que podia anar incorporada a un vehicle, de forma eventual o estructural. Així ens assabentem que el 1936 ja hi havia automòbils amb ràdio incorporada. En el primer cas, ens trobem amb «el doctor Cortès [‘sogre de Jaume Aiguader’, que] anava fent visites domiciliàries [el 6 d'octubre del 1934] amb el cotxe ple de matalassos i un aparell de ràdio per anar seguint les notícies del moment» (Miquel Ferrer Sanchís, III, 91).

En el segon, Enric Canturri, quan travessava la collada de Toses venint de La Seu i anant a Barcelona, el juliol del 1936, en el cotxe del doctor Caballero, president d'Unió Republicana a Catalunya: «Posà la ràdio per escoltar les notícies, quan, tot d'un cop, oírem la sensacional nova de l'assassinat del líder feixista Calvo Sotelo, ocorreguda la nit passada a Madrid» (133).

La novel·la *Vals* de Francesc Trabal, publicada el 1936, parla d'un automòbil amb la ràdio incorporada: «Zeni no aconseguí de fer comprendre que l'aparell anava amb el cotxe, que formava part del Ford, que no hi havia manera de treure'l per a precintarlo» (200).

En efecte, anava incorporada a l'automòbil com feia temps que figurava com element indispensable en determinats vaixells; com els que cita Cambó: el que fa la línia regular Dubrovnic-Venècia el 1926 i el que el 1931 trasllada Alfons XIII, en fuga, de Cartagena a Marsella (394 i 493).

Ràdios que generen publicacions periòdiques especialitzades¹⁰ i que creen seccions als diaris, on s'anuncia la programació de les diferents emissores.

D'aquestes emissores en parlen els radiooients. Ràdio Barcelona i Ràdio Associació de Catalunya, Ràdio Girona i Ràdio Lleida, així com la delegació de Ràdio Associació a Tarragona. També emissores de fora del Principat, en primer lloc Ràdio Mallorca i Ràdio València, però també les de Madrid. I les estrangeres, com les de París, Tolosa, Roma o Londres. I, durant la guerra civil, l'emissora de la CNT-FAI i les ràdios faccioses, Radio Sevilla, Radio Verdad y Radio Nacional¹¹.

Respecte a la programació emesa, els receptors acusen especialment els grans moments polítics. Fora d'aquests aspectes, hi ha poca memòria escrita. No obstant això existeixen referències a l'audició de música i a retransmissions de partits de fut-

⁹ Per a bars amb ràdio: Ventura a Besalú (cit.), Gayà a Sineu (cit.), Francès en un poblet proper a La Pobla de Claramunt (cit.), el mateix Francès (730-735) i Hurtado (II, 74-75) a barris barcelonins. Mirambell diu que a Girona, durant la guerra, hi havia altaveus a la rambla, connectats amb l'emissora local (156).

¹⁰ L'escassa bibliografia sobre la història de la ràdio al nostre país recull notícies sobre aquestes publicacions. Vegeu requadre adjunt sobre la bibliografia essencial per a la història de la ràdio a Catalunya fins al 1939.

¹¹ Cf. esp., J. Varela, II, entrevista amb J. Culleré (20 i 24), Francès (558-559, 770 i 774), Roig, II (105-106), Paz (55), Trabal (199-200), Castanys (111), Castelló (1982, 78-80), Mirambell (156), Perucho (69), Vila (69), Manent (17, 35 i 78), Montseny (93), Villalonga (151) i Tisner, I (21-23).

BIBLIOGRAFIA DE LA RÀDIO PRIMERENCA A CATALUNYA

Rosa Franquet fou la primera persona que s'ocupà a la universitat d'una manera sistemàtica de la història de la ràdio a Catalunya; a partir de les seves tesis de llicenciatura i de doctorat, publicà el llibre *Història de la radiodifusió a Catalunya (Del naixement al franquisme)* (Barcelona, Edicions 62, 1986); d'ella són també «La ràdio en els fets d'octubre del 1934» (a: *Annals del periodisme català*, núm. 3-4, 1984) i «Las emisoras radiofónicas en el periodo republicano» (a: *Comunicación, cultura y política durante la república y la guerra civil*, II, Leiola, Universitat del País Basc, 1990).

Diuen també alguna cosa d'aquesta història de la ràdio catalana pel període que contemplen els capítols «El despertar de un nuevo medio: la radio», de C. Garitaonandía, y «El segundo frente informativo: revistas y prensa especializada, 1900-1939», de F. Espinet, del llibre dirigit per J. Timoteo Álvarez, *Historia de los medios de comunicación en España* (Barcelona, Ariel, 1989).

Parlen de la ràdio catalana les obres generals sobre l'Estat espanyol de Luis Ezcurra, *Historia de la radiodifusión española. Los*

primeros años (Madrid, Ed. Nacional, 1974), de Carmelo Garitaonandía, *La radio en España (1923-1929)* (Bilbao, Siglo XXI/Universitat del País Basc, 1988) i de L. Díaz, *La radio en España, 1923-1993* (Madrid, Alianza, 1992). Existeix un seguit d'obres sobre emissores comarcals, com ara les de M. Sallies sobre Ràdio Terrassa (i també sobre Ràdio Associació de Catalunya), la de Rosa Franquet, M. D. Marié i Martí sobre Ràdio Reus, la de M. Gil Bonancia sobre Ràdio Girona, la de Maria Lluïsa Anton sobre Ràdio Badalona o la de X. Garcia sobre Ràdio Vilanova.

A l'època considerada apareguren força escrits sobre la ràdio a Catalunya, entre els quals assenyalaríem: J. Alavedra, *El fet del dia* (Barcelona, Catalònia, 1935); A. Forcades, *La ràdio a casa nostra* (Barcelona, Tasis, 1933); P. Pérez Pujol, «Història de la ràdio a Catalunya» (articles a *Mirador*, dies 1, 10, 17 i 24 de novembre del 1934); R. Pérez Vilar, *El triomf de la ràdio a Catalunya* (Barcelona, s.e., 1930); E. Rifà, *Artículos* (Barcelona, s.e., 1938, amb pròleg de T. Roig i Llop); V. Sorrias, *Historia de la radiodifusión en España* (Madrid, Martosa, 1935).

bol¹². Pel que fa a la música, per exemple, Anna Murià fa escoltar ballables a un seu personatge (9), com Trabal (199-200) a Zeni (música gitana) i a la seva mare (blues i vals); Espinàs (36) recorda haver sentit radiar *Mamá cómprame un negro*. Més «selectes», Carles Soldevila, a qui la ràdio convertí en un diari escoltador de música (152), o Prudenci Bertrana, que escolta simfonies (17), o Marc Aureli Vila, que recorda la primera emissió d'*El cant del poble* (69), o Manent, que troba incongruent la música lleugera en època de guerra (17). Finalment, citem la música emesa la nit del 6 al 7 d'octubre, que serà objecte d'un tractament especial més endavant.

A més, en els egodocuments apareixen també alguns altres temes específics, a causa de meres vel·leitats de la memòria, com ara el cas d'un «succés» terrassenc del 1927 (Bueso, I, 254), la campanya en pro de l'Hospital Clínic de Barcelona¹³ o la coronació del rei d'Anglaterra (Manent, 81); per contra, la presència d'altres temes és

¹² L'escolten els clients del cafè dels pares d'en Ventura a Besalú (46) o el constructor de la ràdio de galena de la Ribera d'Ebre ja mencionat. A l'obra de teatre citada més amunt, ràdio i futbol s'agafen la mà.

¹³ Francès, 676. En la campanya del Clínic hi intervingué el locutor Toreski (Josep Torres i Vilalta) amb el seu Miliu. Diversos autors en recorden els personatges. Hi ha una autobiografia del locutor i ventríloc: *Una vida* (Barcelona, Publicacions micròfon, EDO, EC, 1937).

deguda a la intervenció dels interessats (com els programes sardanístics d'en Miracle o els turístics d'en Roig, o el titulat «Catalunya cara al món» de l'època de la guerra, la locutora del qual era coneguda de Fernández Jurado; un cas més directe encara és la notícia de la mort d'Apel·les Mestres el 19 de juliol del 1936 comunicada pel seu deixeble i amic Renart)¹⁴; o al tipus de servei personal que donava, per exemple, la retransmissió de la missa per part de les ràdios faccioses durant la guerra civil¹⁵.

D'altra banda, els oients guarden poca memòria escrita de la publicitat¹⁶.

També es produeix una relativa absència de ràdio en temps de vacances —i dic relativa, posat que alguns memorialistes l'assenyalen com a present i molesta, o en veiem d'altres servir-se'n i molt, com succeí entorn del juliol del 1936—. I es produeix així perquè, en temps de descans, es tracta d'oblidar la diària rutina que ha esdevingut aquest mitjà¹⁷.

Finalment, un element decisiu d'aquesta presència massiva serà la localització geogràfica, no ja de les emissores¹⁸, sinó dels receptors. La llista és llarga i abasta tot el territori de la Catalunya estricta. Al nord, una línia que va de Sort a Port de la Selva, passant per la Seu d'Urgell, la collada de Toses, Vall de Ribes, Olot i Vilamalla. A l'est, de Noves de Segre a la Ribera d'Ebre, passant per Menàrguens i Lleida. La costa, de sud a nord, abasta Reus, Calafell, Sitges, el Prat de Llobregat, l'Hospitalet de Llobregat, diversos barris barcelonins, Mataró, Pineda, l'Escala, Roses i Port de la Selva. Amb un interior representat per Vallvidrera, Cerdanyola, Rubí, Terrassa, Sabadell i Palau de Plegamans al voltants de Barcelona. I, més enllà, un semicercle puntejat de Vilafranca, Sant Salvador, poble de prop de la Pobla de Claramunt, Manresa, Viladrau, Vic, Girona i Bordils. Fora del Principat, els nostres escriptors escolten la ràdio a València, en una propietat entre Albaida i Atzaneta, a Ciutat de Mallorca, a Sineu i al mar català. Fora dels Països Catalans, a Madrid, a Cuélljar, a l'Adriàtic i a les voreres del Danubi.

Aquesta seria, doncs, la localització geogràfica dels que escolten la ràdio en les nostres fonts. Una bona estesa de terreny!

¹⁴ Miracle, 225-226; Roig, II, 106; Fernández Jurado, 84; Renart, 197.

¹⁵ Mirambell, 156.

¹⁶ A part de la citada menció de Duch sobre el surrealisme d'aquests anuncis, només trobo en Castany i en Tísner que en parlen. I tots dos per la seva vinculació a l'emissió, no pas a la recepció (respectivament, 75 i I, 21-23). No obstant això, Tísner recorda que la lletra de gairebé tots els anuncis de Ràdio Barcelona era de Domènec de Bellmunt (pseudònim de Domènec Pallarola)... i que eren cantats, recitats i escarnits per minyones i mestresses als celoberts de les cases de veïns.

¹⁷ El pare de Gonçal Castelló n'instal·la una a la casa on fa vacances l'estiu del 1929 (entre els pobles d'Albaida i d'Atzaneta al País Valencià, 1982, 79), cosa que hauria estat considerada una beneiteria el 1936 per Trabal, perquè escoltar la ràdio és cosa feïnera, no festiva (35).

Antoni Ferreras no en té el 1936 a la platja de Calafell on estiuja i s'ha de refiar de la dels veïns del poble (233); en canvi, Sagarra es queixa ja el 1934 de la seva presència a les de Port de la Selva: «La ràdio ha destruït el misteri d'aquesta platja, i a qualsevol hora es pot sentir un tango o les manifestacions d'un conseller de la Generalitat» (*L'aperitiu*, II, 214, article del 6 de setembre).

¹⁸ Rosa Franquet, a «Las emisoras radiofónicas en el período republicano», n'assenyala per a 1932 tres de potència superior als Països Catalans (Associació, Barcelona i València) i 20 més de «locals» (10 al País Valencià, 9 a Catalunya i 1 a Mallorca), mentre que a la resta de l'Estat espanyol n'hi havia 5 de potència superior i 39 de «locals» (9 a Andalusia i 7 a Galícia).

Ràdio i política

És en el camp polític, com ja hem anunciat, on la ràdio té un paper més sobresortint. Els nostres autobiògrafs en donen ple testimoni. Aquest paper polític, a més, anirà *in crescendo* durant aquests anys. Així, si només tenim una memorialista que mencioni la ràdio com a portadora de la notícia de la caiguda de Primo de Rivera (Bueso, I, 289), i un altre que es refereix a ella en el moment de les mobilitzacions de desembre del 1930 (Castelló, 1982, 233-234), pels dies de les eleccions municipals i de la proclamació de la república a l'abril de 1931 ja en tenim una dotzena.

Fins a l'octubre del 1934, 7 cites memorialístiques més es referiran a la ràdio en relació amb fets polítics. Per l'octubre del 1934, la ràdio ja és la gran protagonista; tenim 36 autors que s'hi refereixen, la major part dels quals revelen una actitud d'expectació passiva davant dels esdeveniments, fins i tot molts teòrics esquerrans (concretament, membres d'Esquerra Republicana de Catalunya, directora de la funció), que en aquest cas bé mereixen que se'ls apliqui la sentència de Fuster que encapçala aquest capítol. En aquest moment històric ja apareix en els documents la relació de complementarietat existent entre ràdio i telèfon com a mitjans de comunicació-informació. (I ara es mostra també prou clara la diferència entre ser receptor de «notícies» que hom registra i guarda en el raconet de cervell corresponent sense més implicacions; o ser receptor d'«informació» que hom utilitza per a una acció conseqüent immediata. Ràdio i telèfon poden fer, en teoria, totes dues funcions; però, en la pràctica, el telèfon serveix molt més en el sentit de proporcionar dades per a l'acció, probablement a causa de la seva bidireccionalitat i privacitat.)

Finalment, el 1936 són ja 40 els radiooients egodocumentalistes: un lleuger augment. Però, ara, en la majoria de casos amb una funció informativa per a l'acció, malgrat que n'hi ha alguns que manifesten igualment una actitud passiva. No obstant això, en aquesta segona gran presència massiva de la ràdio de l'època que estudiem, els passius no es miren el que succeeix com si no anés per a ells —com molts a l'octubre del 34—, sinó que, més aviat, resten inactius per por manifesta, prenent posicions cautelars tot veient-les a venir. I això, tot i que al 1934 la ràdio va reclamar insistentment l'acció; ho féu, però, d'una manera genèrica i gens estructurada —contràriament, molta gent organitzada va restar passiva davant la inexistència d'ordres precisos i concretes—, mentre que el 1936 —fora d'alguns casos en els quals va servir directament d'*organitzadora*— la ràdio va, sobretot, informar. El 1936, a més, hi va haver una expressa voluntat dels facciosos de prendre les emissores a l'assalt, però molt més gran va ser el seu interès de fer-se amb les comunicacions telefòniques —com és sabut, i els egodocumentalistes testimonien, la lluita entorn de la Telefònica fou decisiva. A més, va aparèixer un altre element que va actuar de comunicador i d'esperó —consigna— per a l'acció: les sirenes de les fàbriques —i dels vaixells—, els quals sembla que tingueren una gran importància en la mobilització subjectiva del proletariat, com indiquen alguns textos decisius. És interessant aquesta substitució de la campana de l'església que toca a oració, a foc, a sometent, etc. pel xiulet de la fàbrica, que d'ordenar l'entrada al treball passa a incitar a la resistència i la revolta.

A. Abril del 1931

Pel 1931 l'aparició de la ràdio com a font d'informació del que succeeix és encara molt escassa, de manera que les informacions que els egodocumentalistes ens proporcionen són poques i succintes¹⁹.

Ens trobem, però, amb un parell d'excepcions, significatives en un aspecte o un altre.

La primera apareix en un notable text de Bueso, referit a la retransmissió per ràdio de la proclama de Macià. I assenyala la diferència entre la ràdio *que dona la notícia que Companys ha proclamat la república* i la ràdio *que porta la veu de Macià a la taula dels Bueso, de tota l'escala, de tot Barcelona, de tot Catalunya. Macià, un comunicador. És a dir, Macià utilitzant el nou mitjà de comunicació per mobilitzar-organitzar populistament la societat-cultura de comunicació de masses (sccm) catalana. Escriu Bueso:*

— *¡La República! ¡Companys ha proclamado la República!*

[Bueso] entró en el piso abrazando a los pequeños [que són els que han fet els crits anteriors, des del balcó]. Su esposa le confirmó la noticia, pues la radio lo había dicho y lo repetía cada diez minutos: «El señor Companys, desde el balcón del Ayuntamiento había proclamado la República en España».

Todas las ventanas del patio interior estaban abiertas y los vecinos se felicitaban mutuamente. Por la parte de la calle, los balcones estaban llenos de gente que gritaba su alegría. Calmóse un tanto la algarabía, sin duda por haberse sentado a la mesa la mayoría de los vecinos, pero, de pronto, nuevo revuelo. Los aparatos de radio, en catalán, empezaron a llamar la atención de los ciudadanos y en seguida se dio lectura de la proclamación de la República catalana, desde el balcón de la hasta entonces Diputación Provincial. Esta proclamación la acababa de hacer Francesc Macià, el hombre más popular por entonces de Cataluña (I, 334-335, els subratllats són meus.)

L'altra excepció la tenim en les memòries d'Enric Canturri, quan, en referir-nos la nit en què s'anaren sabent els resultats electorals de les municipals del dia 12, pintà un quadre on l'espectacle de masses que ja eren les eleccions de feia temps havia estat enriquit per primera vegada amb l'element «ràdio va donant els resultats al llarg de la nit» i que va ser el primer graó de les actuals «nits de resultats electorals», un dels *reality shows* més preats de l'actualitat.

¹⁹ Carmel Rosa Roc (33), Víctor Alba, I (54 i 56), Jaume Mercader-Miret (81-82) o Ventura (46) mencionen la ràdio de passada.

El testimoni de Carmina Palol, a Girona, té aquell aire singular de les remembrances en què la dada que interessa apareix en segona o tercera instància, com de rebot, a manera de joia trobada en el ventre del peix. És una entrevista en la qual Pere Madrenys pregunta a Carmina Palol, filla de l'escriptor Miquel de Palol, pel canvi de domicili de la família, que marxa del Palau del Vescomptat o dels Agullana, on tenien llogat el segon pis:

— I després on van anar a viure?

La resposta de Carmina, constituirà aquest enfilall en cadena:

— A un pis de la ronda Claret... Per cert que devia ser el 14 d'abril del 1931, perquè va venir un senyor a instal·lar-nos la ràdio i en posar-la en funcionament es va sentir una veu que deia que s'havia proclamat la república. Llavors aquell home es va acomiadar immediatament, dient que ja tornaria més tard a cobrar... (*Presència*, 8 setembre 1985.)

Vegem-ne el text:

Quan tinguérem el resultat de l'altre col·legi [de la Seu d'Urgell], també una majoria esclatant [d'ERC], l'expectació anà en augment. Ens traslladàrem al Centre Republicà i, per telèfon, ràdio, telegrams, anàvem assabentant-nos que a Barcelona, Madrid, València, Sevilla, Saragossa, Bilbao, en fi, arreu d'Espanya, les candidatures republicanes triomfaven amb majories aclaparadores. No cal dir a Catalunya on la votació fou abassegadora. Teníem la república darrera la porta (39).

Un gran canvi s'ha produït: els resultats electorals ja no es coneixen globalment i a través del diari del dia o dels dies següents, sinó «degotant» a mesura que es produeixen, «en directe» a través del nou mitjà²⁰, la ràdio, auxiliat pels més vells del telègraf i el telèfon; cosa que possibilita la seva espectacularització, d'una banda, i l'organització de les estratègies dels interessats, de l'altra. Els nous mitjans reforcen i estructuren la *sccm*.

Estudiem ara com es produeix l'evolució de la recepció política del mitjà en el temps immediatament posterior a l'abril del 1931.

El primer gran moment va ser la campanya per les eleccions a diputats. La ràdio hi va ser més present que no ho havia estat fins aleshores. Hurtado ens exposa alguns dels aspectes bàsics del que avui en diríem l'«acte central de la campanya». Escoltem-lo:

Macià havia convocat per a la nit del 22 de juny [del 1931] un míting a la Plaça Monumental i la *gentada* que s'hi va aplegar era tan enorme, omplint totalment la gran pista, les grades, les teulades i els passadissos sense un sol racó visible sense ocupar, que es temia una catàstrofe per l'opressió de qualsevol moviment de la *monstruosa multitud*. I al carrer una altra *massa* tant nombrosa, atapeïda a les portes i a les parets de la Plaça per sentir els discursos que eren transmesos per *altaveus*, semblava l'avançada dels grups escampats per tot l'àmbit de la ciutat que en places i cruïlles es reunien per escoltar l'emissió dels aparells de ràdio.

[...] recordo les breus paraules paternals de Macià, encaixades enmig de dues grans *ovacions* d'un soroll de terratrèmol i d'una durada com no recordo en cap *més moment espectacular* de la vida. Aquell acte grandios semblava haver tingut una *transcendència gairebé igual a la d'una vaga general*, perquè la presència ben ostensible de tots els militants de l'obrerisme barceloní donava la sensació que ells eren els qui formaven aquella *multitud* reunida expressament per a una *manifestació* d'unanimitat de força [...]

Aquella nit podien donar-se per fetes les eleccions a tot Catalunya, perquè la ràdio havia portat fins a l'últim llogaret de la nostra terra la *suggestió aclaparadora* d'aquell acte sense precedents de *propaganda* i *d'adhesió popular* (II, 74-75, els subratllats són meus.)

El text es comenta per si sol i no insistiré, per tant, en aquells caires relatius a la *massificació* i a l'*espectacle*. Sí, en canvi, que voldria indicar dues aportacions específiques del text.

²⁰ Un altre text de Bueso també ens narra aquesta nit, en què l'element principal era la ràdio:

Y, durante la noche, la radio no acababa de sorprender a los oyentes dando cuenta de los triunfos republicanos en Madrid, Valencia, Alicante, Zaragoza, La Coruña..., en fin, en todas las ciudades importantes. En Cataluña el triunfo fue completo en los pueblos más pequeños (I, 330).

Un altre egodocumentalista, Carmel Rosa-Roc, ens explica que aquella nit els veïns «havia estat enganxats a la ràdio» (33).

La primera, respecte a l'abast de l'audiència. La ràdio havia aconseguit portar la presència aglutinadora de les paraules de Macià, en un mateix moment, «fins a l'últim llogarret de Catalunya». La Catalunya-Ciutat, per uns moments, *va ser un fet*, mercès a la ràdio. I ho va ser en relació a un projecte polític específic.

La segona, és decisiva per a la possible conformació definitiva d'una *sccm* catalana, entorn a un projecte: aquell proletariat del qual Cambó s'exclamava, per díscol i rebel respecte al seu projecte —i que la patronal considerava directament com l'enemic—, feia acte de presència personal i directa en un projecte no exclusiu de la seva classe, sinó interclassista, populista, en una paraula. No és el meu propòsit entrar aquí a discutir la realització efectiva d'aquest projecte de *sccm* catalana, però sí recordar la seva hegemonia electoral²¹.

Finalment, un altre aspecte d'aquesta participació obrera: la comparança entre vagues i actes de masses. Evidentment que una cosa no substitueix l'altra, i que les vagues reals es van produir —i intensificar— durant la república. Això no obstant, aquesta assimilació és un fet adquirit durant l'època, del qual es fa un mite, que indueix a la «pau social»²².

Fins al 1934 ens trobarem en els egodocumentalistes amb noves aparicions de la ràdio respecte de la política, com en el moment de la fracassada insurrecció de Sanjurjo (Pere Pi-Sunyer, 16), en diversos actes electorals (Hurtado, II, 83 i 171), en la celebració de l'aprovació de l'estatut (*ibid.*, 92) o en l'obertura del parlament català (de la qual parla la filla de Macià, Zeneida Sardà, 229).

B. Octubre del 1934

I arribem a l'octubre del 1934. És la primera vegada que la ràdio es converteix en protagonista d'uns esdeveniments de notable volada històrica en el nostre país. Sobre

²¹ Francesc Roca, Anna Sallés i Enric Ucelay da Cal, entre d'altres, ens ho expliquen més per la menuda en d'altres terrenys. Prescindeixo aquí i ara de l'aparell bibliogràfic, tant sobre les caracteritzacions de la *sccm* com del significat del populisme d'en Macià o del «neo-noucentisme populista», en paraules de Joan Fuster, de la ideologia i la cultura dominants durant el període republicà. No és gens irrellevant, però, comptar amb aquest aspecte comunicatiu de la qüestió que vull posar de relleu per conèixer millor el quadre global. Per tot plegat, es pot consultar *in extenso* la meua tesi doctoral.

²² Referint-se a un període tan llunyà en el temps com 1914, en les memòries de Bueso ja apareix aquesta visió del gran miting com a substitutori d'accions més contundents.

A Barcelona es creà un comitè de defensa «compuesto de los delegados de todas las sociedades obreras», per tal de frenar l'allau d'acomiadaments que s'estava produint, sense motius econòmics reals, només per la por davant la guerra europea tot just iniciada. Es discuteix sobre què cal fer. Les propostes van des de «hacer la revolución», dels anarquistes, a «cosas menos peligrosas». Pestaña volia «producir revueltas que alarmaran a la opinión pública». Aconsellat pel seu germà, Bueso va proposar «un gran mitin». Finalment, davant l'opinió de Pestaña que «es posible que de este modo logremos el mismo efecto que con algaradas callejeras», es decidí «celebrar el mitin y, a la salida, improvisar una manifestación» (I, 59).

Només voldria ressaltar la presència del concepte «opinió pública» i l'homologació en els efectes entre «revoltes-aidarulls» i «miting».

Respecte a la realitat de la volguda «pau social» en el període republicà, Anna Sallés en fa un clar desmentiment pel conjunt de l'època i Ramon Alquézar pel que fa al tòpic de l'«oasi català» de febrer a juliol del 1936 (*L'Ajuntament de Barcelona en el marc del Front d'Esquerres*, Barcelona, Columna, 1986, 229-235).

els fets en si, ja immediatament després dels successos es publicaren un munt de cròniques i similars. També n'existeix una bibliografia considerable²³, fins i tot algun petit estudi de la funció emissora i receptora de la ràdio en aquells moments. Ara, sense negligir del tot els caires emissors, ens ocuparem assenyaladament de la recepció.

El que primer cal notar és l'amplitud numèrica i geogràfica dels testimonis. 35 autors: nominalment, Ignasi Agustí, Víctor Alba, Claudi Ametlla, el nen Ballarín, Antoni Bergós (des de Lleida), Aurora Bertrana (des del barri barceloní dels Penitents, aleshores amb residències de cap de setmana), Bueso, Enric Canturri (des de la Seu d'Urgell i Novas de Segre), Maria Aurèlia Capmany, Alexandre Cirici, Joan Culleré (des de Lleida), Díaz Sandino (des de l'aeroport del Prat de Llobregat), Fernández Jurado, Miquel Ferrer, Francès, Garcia Oliver, Garriga i Massó, el metge Ignasi de Gispert, Amadeu Hurtado, mossèn Jou (des de Bordils), Rossend Llates, Martínez Cuenca, Mirambell (des de Girona), Anna Murià i els seus personatges, Carles Pi i Sunyer des de l'Ajuntament de Barcelona, Poblet (des de Cuèllar, a la província de Segòvia, on és casualment fent de viatjant de comerç), Vicenç Prat (des de Manresa), Recasens (des de Reus), Renart (que no té ràdio, però li expliquen què diu), Ribé (mestre de cerimònies de l'Ajuntament de Barcelona, que amb l'excusa que al seu despatx no té ràdio se'n va a casa a escoltar-la), els personatges de la novel·la *Fes memòria, Bell*, de Riera Llorca, Josep Miquel Ripoll (des de Menàrguens), Germinal Ros, Carmel Rosa-Roc, Víctor Torres (des de Lleida) i Pierre Vilar.

Les característiques més comunes d'aquest conjunt són haver escoltat la proclama de Companys passades les vuit del vespre del dia 6²⁴, en una actitud preocupada però més o menys favorable (19 documents en parlen); haver aguantat amb graus diferents de malhumor les intervencions de Dencàs i la més aviat fracassada estrena de qui fos (fossin) el(la, els, les) primicer(a, s, es) «disc-jokej(s) de gran esdeveniment polític» (13 dels nostres egodocumentalistes en parlen)²⁵, i haver dormit poc la nit del 6 al 7. (Martínez Cuenca en les seves memòries inèdites recull l'estat d'ànim general dels radiooients d'aquella nit contra l'actitud d'en Dencàs: «Aquí sí que estava justificada la frase que el general Batet diria en la madrugada de "Recollons quina nit". Y es que Dencàs, el Consejero de Gobernación y encargado de todas las fuerzas, se pasó la noche dando gritos históricos por la radio llamando a los catalanes de toda Cataluña, cuando le era más fácil dar la orden de salida a los que estaban concentrados y armados bajo sus órdenes, que eran varios millares. Cuando se cansaba de gritar conceptos de lucha, ponía discos patrióticos y sardanas.» [215]. Fins i tot Pierre Vilar ens dona un dels molts testimonis d'aquella vetlla nocturna: «M'havia passat la nit escoltant la ràdio» [33].)

A part del període ininterromput d'emissió radiofònica des de la proclama del vespre del dia 6 fins a la rendició de la matinada del dia 7, la direcció política de Catalunya va ser escoltada pels nostres radiooients diverses vegades, des del dia 5 i

²³ És impossible en aquest curt article referir-nos a la bibliografia sobre el tema: remeto a la meua tesi.

²⁴ Hi ha una àmplia gamma d'opinions sobre l'hora exacta en què fou llegida la proclama. Tampoc hi ha acord sobre quant n'era de plena la plaça de sant Jaume en aquella hora incerta.

²⁵ Algunes actituds són francament hostils a Companys, des de l'esquerra, com és el cas de Garcia Oliver (159, 170 i 173), fins a la dreta (Esteve Busquets, 62, o Ignasi Agustí, 253).

assenyaladament el 6. Sobretot escoltaren Pi i Sunyer, alcalde de Barcelona, el dia 5, i Companys, un parell de vegades el dia 6²⁶.

Una narració extensa²⁷ ens donarà, però, una millor aproximació a la subjectivitat dels escoltadors. Es tracta dels paràgrafs referits a aquets fets de la novel·la de la militant d'Estat Català, Anna Murià²⁸, *Aquest serà el principi*, que, com ella mateixa explica, és escrita a partir de personatges reals del seu *entourage*.

Nit d'octubre.

Flamarades de fusells, esclats furiosos de canons; i tenebres. Xarbotar d'ira. Angoixa a Barcelona. Homes armats al carrer, concentracions d'homes a les casernes improvisades, dones als llocs de socors, amatents. Els hospitals tenen les portes obertes. Els veïns esporuguits tanquen les portes. La ràdio fa ressonar per tota la ciutat les paraules vibrants d'incitació a la lluita; els barcelonins vetllen ran dels aparells.

Gabriel i la seva mare vetllen escoltant la ràdio.

[...] Al carreret de Gràcia hi ha calma. [...] Isabel i la seva família, [...] després d'escoltar una estona han decidit d'anar-se'n al llit: «per aquests voltants no passa res. Ja ho llegirem demà al diari».

[...] A casa els Torrents [...], mentre Guifré se n'anava al llit, el pare, la mare i Estel es quedaven silenciosos al costat de la ràdio fins a les sis del matí quan la notícia del rendiment els feu abaixar el cap afeixugats d'afflicció. Vers la matinada Estel havia parlat per telèfon amb Pere, que també vetllava, a casa: no tenia temperament ni força física de ballador armat.

— Tens notícies, Pere?

— Sí... Dolentes. Canonegen la Generalitat i l'Ajuntament.

— Algun amic teu està en perill?

— Que jo sàpiga, no... L'Esplugues, potser...

En Murtra és a casa seva, ha sortit a temps de Ca la Ciutat —diu Pere, en un to amargament irònic.

Sí, Eloi Murtra declarà que no estava d'acord amb la decisió del Consistori de mantenir-se allà dins i se n'anà quan encara la lluita no havia començat a la plaça de Sant Jaume. Era a casa amb els avis, escoltant la ràdio.

Blanca Balsareny —també ella estava amb ànsia i s'havia tret els braçalets— es comunicà per telèfon amb un dels seus amics poderosos de l'Ajuntament —que ja no se sentien tan poderosos—, el qual li digué amb veu tremolosa:

—Un obús ha foradat la façana.

²⁶ L'egodocumentalista que més acuradament ens en dóna informació és Miquel Ferrer en el volum III de les seves *Memòries polítiques* inèdites (69-94).

²⁷ N'hi ha d'altres de relats, tant o més substanciosos que aquest, sobre la ràdio i la nit del 6 al 7 d'octubre, com ara el d'Aurora Bertrana (I, 782-785) o el de Rossend Llataes (260-263). La primera passava la nit amb el seu marit en una torreta dels Penitents, llavors barri barceloní de segones residències; el segon, tarda i nit en una casa «on hi ha el cinema Astòria», amb un munt de gent. Per raons d'espai he hagut de triar-ne un de sol: aquell que, a parer meu, malgrat que és de ficció, dóna una visió més coral de l'audició de la ràdio durant aquella nit.

Recordem que la novel·la de Riera Llorca *Fes memòria, Bell!* està centrada en els fets d'octubre. Com era d'esperar, la ràdio també hi té un cert paper.

²⁸ En un altre lloc, Anna Murià explica com ella mateixa es va passar «tota la nit tancada en una habitació» del local de les Joventuts d'Esquerra Republicana de Catalunya-Estat Català, a la Gran Via de Barcelona, esperant inútilment ordres i, naturalment, escoltant la ràdio (Quirze Grifell, 25-26).

[...] Víctor Montclar i Roger Galceran són a les redaccions dels diaris disposats, malgrat la temença, a complir el deure. [...]

Berta vetlla pendent de la veu de la ràdio posada a baix volum perquè el marit vol dormir; al seu barri tranquil de torretes no arriben ni la lluisor del foc ni l'espèc dels trets. Volia anar a la redacció, però el marit li ho ha impedit: per primera vegada se li ha imposat i Berta fremeix de ràbia i d'ansia. Aquells darrers dies havia fremit amb l'ansietat de tots, però ell, el marit, s'ho prenia amb calma, deia que no passaria res i ho desitjava pel bé dels seus negocis. Berta escriu el que passa a la ciutat, no sols les notícies que escolta sinó tots els detalls que imagina; fa una informació —que mai no apareixerà impresa— vibrant i fantàstica, un reportatge èpic on el drama i les anècdotes tenen una expressió tan bategant que la invenció és més veritable que la realitat.

[A casa de Martina Ordal] tots se'n van al llit. Martina s'enduu l'aparell de ràdio a la seva cambra, i connecta els auriculars per poder escoltar-la sense fer soroll. Passa hores pendent de les notícies i perdent-se entre les seves imaginacions. Salvador... convertit en heroi aquesta nit... Com haurà d'estimar-lo! Aquesta nit neix el seu amor per ell. Quan a les sis del matí sent la nova implacable, s'arrenca els auriculars i es posa a plorar i sanglotar de cara al coixí.

A les sis del matí s'apaguen les flames dels carrers i els cors quan la ràdio escampa la paraula aclaparadora: rendició (35-40).

Quina és la impressió general de la lectura d'aquest relat? En primer lloc que, com diu Murià, «els barcelonins vetllen ran dels aparells». I, per tant, parafrasejant Fuster, a la «revolució» d'octubre no hi ha revolucionaris sinó «radiooients».

La ràdio com a espectacle facilita, en definitiva, substituir l'acció política pel fet mateix d'escoltar-la. Aquest quedar «instal·lats davant la ràdio» del matrimoni Choffat²⁹ possibilita de creure's que escoltar-la és un acte polític positiu: «el barcelonins vetllen ran dels aparells», com si fos una vetlla d'armes.

El final de tot això fou la rendició, també per ràdio, de Companys al general Batet. Així ens ho explica, per exemple, Vicenç Prat a les seves *Memòries* ciclostilades. Es va passar tota la nit a l'Ajuntament de Manresa i fent gestions amb els militars. Seguint les consignes de la ràdio no es rendiren fins que «a les sis del matí, d'una manera lacònica, el President de la Generalitat anunciava que deposaven l'actitud presa, i d'una forma implícita aconsellava la submissió» (120).

Igualment, Díaz Sandino, que des de l'aeroport del Prat, del qual és el comandant militar, intenta fer els possibles per retardar el compliment d'ordres superiors (telèfon, telegrams), que li manen bombardejar la Generalitat i la conselleria de Governació. No calgué complir-les, perquè, «cuando parecían los ánimos más excitados, habló por radio el presidente Companys, que había sido detenido por las fuerzas del Gobierno» (97-99).

I, els dies següents, l'intent que la CNT convoqués oficialment la classe obrera a tornar al treball, per ràdio, i des de Capitania general. Com ho recorda Miquel Ferrer:

Aquell mateix dia [8 d'octubre del 1934], des dels micròfons de la Capitania general de Barcelona, un anònim titulat «representant de la CNT» recomanava als obrers que, el dijous, tothom tornés al treball (III, 94).

²⁹ Aurora Bertrana és casada amb Monsieur Choffat, i així l'anomena ella.

O, amb més mala intenció, Víctor Alba assegura que:

de la CNT i de la FAI només es mogué [l'octubre del 1934 a Barcelona] Patricio Navarro per ordenar la tornada al treball el dilluns dia 8 des d'un micròfon de capitania general (I, 118).

Aquell projecte de Catalunya-Ciutat, de *sccm* catalana, que un cert populisme semblava fer factible, s'està veient aculat al fons d'un carreró sense sortida.

Llevat de l'acció d'uns quants que aquella nit se la juguen i moren heroicament, com els que defensaven el local del CADCI; llevat de l'actitud d'uns quants més, que esperen inútilment armes, o ordres telefòniques per actuar, i acaben marxant a casa o fugint de la ciutat a primeres hores del matí; tots aquests, de la ràdio, o no en parlen o en parlen molt subsidiàriament³⁰.

El testimoni de Marc Aureli Vila és eloqüent a l'hora de fer veure com el telèfon té, en principi, un valor més organitzador que no pas la ràdio, i de com no va ser utilitzat en aquesta ocasió.

La nit del 6 al 7 d'octubre del 1934, Marc Aureli Vila és al teatre Bosc, de la rambla del Prat, a Gràcia:

Al llarg de la nit i fins a la matinada, hom va telefonar insistentment demanant ordres per procedir a la Conselleria de Governació on romania de conseller el doctor Josep Dencàs. En tot moment les respostes foren de no moure'ns i esperar. Érem més de dos-cents homes disposats a actuar i ens mantinguerem passius amb promeses i en absoluta immobilitat (88).

Pi i Sunyer, hi afegeix:

Y esto que sucedió en Gràcia fue lo mismo que vivieron tantos hombres y jóvenes de fe ardorosa y resueltos a batirse concentrados en numerosos lugares de la ciudad (261).

Carner Ribalta és a la Generalitat i ens descriu la sensació de poder que proporciona donar ordres per telèfon.

Jo vaig moure'm constantment a la vora de Companys, rebent i distribuint ordres. Hores i hores vaig transmetre aquestes ordres, donades pel president de viva veu, amb un telèfon a la mà. Encara ara revisc la poderosa sensació que vaig sentir en certs moments, operant l'únic telèfon realment en funcionament en tot Barcelona, i la impressió de poder suprem investit en el president quan, en demanar per ençàrec seu, per exemple, «Governació» o «Comissaria d'Ordre Públic», la meua veu obria de sobte totes les portes i l'ordre apressant podia ésser transmesa per a compliment immediat. La majoria de telefonades, aquella nit, foren a Governació en demanda del conseller Josep Dencàs. «On eren els seus xicots armats?» A aquesta demanda repetida insistentment, venia la promesa reiterada i incompleta de «Aviat. Aviat. Ara sortiran!» (156).

En definitiva, però, les ordres telefòniques no existiren, mentre la ràdio implorava mobilitzacions. Tot un *show* radiofònic!

³⁰ És el cas de Marc Aureli Vila, de Josep Maria Murià, de Carmel Rosa-Roc, de Fernández Jurado, de Miquel Ripoll, etc.

C. Juliol del 1936

El 1936, en canvi, telèfon, ràdio i altres mitjans de comunicació van complir una funció molt més activa i gens adormidora. Una altra Catalunya-Ciutat, amb hegemònia treballadora, serà possible?

1. Fueron los toques incesantemente repetidos y dando la alarma de las sirenas y silbatos de las fábricas cundiendo sus alaridos broncos y estridentes en el aire de la mañana, los que me despertaron igual que a todos los vecinos del barrio obrero [el Clot, de Barcelona]. Era domingo, 19 de julio del año 1936. Las sirenas atronaban en el aire, una y otra vez, incansablemente llamando a las armas, para interrumpirse y volver a chillar estremecedoras y profundas.

Toda la atmósfera vibraba agitada y, para los dirigentes sindicales que habían ordenado a los fonderos de las fábricas que no interrumpieran el sonido de las sirenas, aquellas voces de las fábricas del barrio obrero eran equivalentes a la llamada general dada a la clase trabajadora, a lo que se unía la letra del canto del himno de la CNT y de la FAI llamando a «Los hijos del pueblo» «¡A las barricadas... a las barricadas!!».

Mi padre salió al balcón. Al abrirlo, los graves y estruendosos sonidos de las sirenas entraron en el piso, irrumpiendo más poderosos e impresionantes.

Mi padre, después de unos momentos, volvió a entrar, cerró el balcón a causa del ruido y, mirando a mi madre y luego a mí, dijo algo así, con un tono de voz preocupado, en el que se advertía su total desconocimiento de lo que iba a ocurrir: «Anda gente armada por la calle... Todos los vecinos están asomados a las puertas y ventanas de sus casas. En la esquina de la calle Rogent está levantada una barricada —y decidió, yendo al comedor—: Voy a poner la radio —y concluyó resumiendo lo que ya era una realidad—. Ha estallado la revolución». Mi madre susurró asustada: «¡Dios mío!» (106-107).

2. Las sirenas de las fábricas y de los buques surtos en el puerto de Barcelona lanzaban sus persistentes alaridos, que ponían la carne de gallina a las tropas sublevadas contra el pueblo español y por una España nazifascista. Grito de frenético combate para los que sabían lo que querían decir sus ululantes requerimientos... ¡Adelante, cuadros de Defensa confederal! ¡Adelante, grupos anarquistas! ¡Adelante Juventudes libertarias y Mujeres libres! ¡Una vez más, adelante, viejos hombres de acción que del pasado solamente conserváis los recuerdos y la pistola escondida!

Desde la radio, Companys cantaba la misma palinodia que en octubre de 1934. No había aprendido nada. Acompañado de los jefes del Frente Popular, guardadas las espaldas, clamaba pidiendo ayuda desde radio Barcelona, instalada en el Palacio de la Generalidad. [...] Como en octubre, se reservaba para la radio y para enterarse de cómo se hacían matar los demás y, en todo caso, también como en octubre, para rendirse; [...] con} miedo de tener que pasar por la humillación de octubre de 1934, cuando fue él quien tuvo que explicar por radio su capitulación. [...]

Olvidaba Companys cuán cándido había sido al utilizar la misma táctica, que ya le había fallado en octubre de 1934, de querer dirigir la lucha por la radio desde los micrófonos colocados en su despacho de la Generalidad, dejando la calle, que era lo vital, en manos de los miembros del Comité de defensa confederal (170, 173, 180).

3. És un quart de sis.

El locutor de ràdio Barcelona anuncia la terrible notícia: «Ciutadans: ha arribat el moment que tant temíem: l'exèrcit ha traït la seva paraula i el seu honor i s'ha llançat al carrer per combatre la República. Per als ciutadans de Catalunya, ha arribat l'hora de les grans decisions i dels grans sacrificis: s'ha de destruir aquest exèrcit facciós. Que cada ciutadà compleixi amb el seu deure. Visca la Generalitat de Catalunya! Visca la República!»

Aquesta crida, que es comunica amb altaveus a la gent, se sent juntament amb les càrregues que procedeixen de la plaça d'Espanya, on els obrers han tingut els primers enfrontaments amb els sublevats i on sona un canó que ocasiona 19 morts.

Mil sirenes sonen a la vegada, per damunt del soroll de fuselleria i metralladores. Tothom sap què vol dir aquest so, el dia 19 de juliol. És el crit proletari pel combat (69).

La primera d'aquestes tres visions és la d'un nen treballador, Joan Llarch, de família confederal. És la més ingènua.

La segona, de Garcia Oliver, és la del faïment més «polític» i radical; visceral en els seus atacs a Companys, que en d'altres moments de la mateixa obra i en d'altres escrits seus matisa molt més³¹.

La tercera es vol objectiva, per més que el seu autor, Abel Paz, també és un líder anarquista.

En totes tres s'assigna un paper notable —i, d'una manera més o menys explícita, se'ns assabenta que era quelcom previst— a les sirenes de les fàbriques. És la reutilització del senyal del treball en sentit i direcció diferents, si no oposats, a la seva funció primitiva. De la convocatòria gregària de la mà d'obra al treball explotat, a la crida a les armes a la classe treballadora per tal d'alliberar-se. Hi ha, per tant, un pla d'acció i una voluntat organitzadora de la societat, darrera dels aparentment primitius tocs de les sirenes de les fàbriques³².

La ràdio? Té en aquests documents un paper secundari, però veurem molt ràpidament que no fou tan secundari en la realitat d'aquells dies. El primer gran exemple d'aquesta no subsidiarietat és el fet de la creació d'una emissora de ràdio, tot just aconseguida la victòria, per part dels mateixos llibertaris. Ens ho explica Frederica Montseny:

Una de las primeras realizaciones revolucionarias fue la creación de la emisora CNT-FAI —que llegó a tener más audiencia que la emisora oficial, regentada por la Generalidad—, gracias a la colaboración de compañeros nuestros, técnicos en la materia. El director de nuestra emisora fue, desde el primero al último día, el compañero Bernardo Pou, asistido por compañeros españoles y extranjeros que aseguraban las diferentes emisiones. Recuerdo a Martín Gudell (lituano), a Georges Grigoroff (búlgaro), a Helmut Rüdiger i a Agustín Souchy (alemanes), a Renée Lamberet (francesa) y otros, entre ellos, Jacinto Toryho, director de *Solidaridad Obrera*. Este servicio tuvo una sucursal en París, rue Saint Denis, que cumplía la misión informativa que se negaban a ejercer las radios oficiales. Fue un buen trabajo de información y de contacto permanente con la opinión pública (93).

En efecte, tothom és molt conscient de la importància de la informació i de l'opinió pública³³. Així, com explica Miquel Ferrer, a finals de juliol del 1936, «el govern

³¹ Així, en *Le Libertaire*, 18 d'agost de 1938, citat i traduït per Abel Paz, p. 153, diu que un dels «factores que van determinar la victòria del juliol del 36» fou «que el President de la Generalitat no va desertar del seu lloc i va encoratjar amb la seva presència la resistència armada del poble».

³² El propi Llarch, en la primera part de la seva obra, ens ha explicat el valor social de les sirenes de les fàbriques. La novel·la de Duch, *Homes i màquines* també en parla llargament. Alguns altres memorialistes s'hi refereixen més o menys superficialment.

³³ Així, Tisner ens dóna fe de les consideracions fetes abans d'emetre certes notícies:

La tarda del divendres 17 de juliol, quan preparava l'espai radiofònic, vaig topar amb un munt de notícies contradictòries que es referien a un alçament militar espanyol a l'Àfrica i vaig consultar

de la Generalitat es va incautar dels serveis de telèfons i de telègrafs, que eren de l'estat. I les dues emissores de ràdio es van posar de seguida al servei del govern de Catalunya» (II, 340).

D'altra banda, sabem que una de les lluites més aferrissades del 19 de juliol entre insurrectes i lleials —per utilitzar aquestes denominacions convencionals— fou entorn de la Telefònica. Els testimonis són aclaparadors al respecte.

Però també sabem que un dels objectius dels sublevats era la presa de les emissores de ràdio, i que el fet de no aconseguir-ho fou, com escrigué Francisco Lacruz el 1942 des del bàndol feixista, «una de las causas que influyeron definitivamente en el fracaso»:

L'error gravíssim de no haver ocupat la tropa les emissores locals de ràdio, mitjançant les quals l'enemic aconseguí mantenir la moral dels seus addites, mentre en el camp nacional es produïa la desorientació i el desconcert³⁴.

La ràdio és vista, doncs, com a enroladora i com a euforitzant.

Testimonis republicans confirmen aquesta sensació d'orfandat i d'abatiment dels facciosos en no tenir les emissores a les seves mans, com ara un sergent que ha estat a l'interior de l'edifici de la Universitat a les ordres dels oficials sublevats; en sortir-ne explica que «les preocupaba mucho que el aparato de radio que había en casa del conserje no cesara de dar ánimos a los fieles a la República, y de emitir *La Marsellesa*, *Els Segadors* y el *Himno de Riego*, lo que era prueba evidente de que los sublevados no habían logrado ocupar la emisora» (Adolfo Bueso, II, 156).

Com també confirmen que ocupar les emissores era un dels seus objectius prioritaris, i que no van saber aconseguir el que potser, amb d'altres tàctiques, hagués estat relativament fàcil³⁵.

Aquesta ràdio, ja en mans dels republicans, durant la guerra va tenir una forta funció organitzativa³⁶. En efecte, els egodocumentalistes ens expliquen que fou a través d'ella que es cridà els periodistes a reincorporar-se als seus llocs de treball³⁷ i que també a través d'ella es transmeteren les ordres d'organitzar els primers comitès locals amb composició similar a la del Comitè de Milícies Antifeixistes³⁸. I això, sense entrar ara en els aspectes d'utilització militar.

---

el director Carles Capdevila respecte a si se n'havia de parlar o no i, tal vegada, amb quin to. L'home va passar la mirada per tots els telegrams que li vaig dur i es va decantar per la circumspècció. Hom respirava una atmòsfera molt carregada i divulgar aquella mena d'informació no prou comprovada hauria tingut efectes negatius (I, 21).

³⁴ Traducció a Abel Paz, p. 156, que dóna com apèndix del seu llibre les conclusions de l'obra de Francisco Lacruz, *El alzamiento, la revolución y el terror en Barcelona* sota l'epígraf «Causas del fracàs».

³⁵ Manuel Cruells a *La societat catalana durant la guerra civil*, tot explicant-nos fil per randa la seva actuació el 19 de juliol, ens fa avinent el paper que hagués pogut exercir la ràdio en mans dels sublevats, que pretenien apoderar-se de Ràdio Associació i de Ràdio Barcelona (13-15).

³⁶ Sobre la ràdio al conjunt de l'Estat espanyol durant la guerra civil, es poden veure els llibres de José Augusto Ventín Pereira, *La radio en la guerra civil española* (Madrid, Universidad Complutense, 1984) i *La guerra de la radio. 1936-1939* (Barcelona, Mitre, 1986).

Joan Rius dóna referències d'aquest paper organitzador de la ràdio des del seu observatori de l'Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat (68-69).

³⁷ Francès, 774.

³⁸ Dietari de J. Danés a Olot, a AA.DD., *Joaquim Danés i Torres*, 183.

I les ràdios faccioses foren molt escoltades, com ens explica aquest «desinhibit» text de Castanys, escrit en ple franquisme:

— Aquesta nit sincronitzi Ràdio Sevilla.

— Què donen?

— Injeccions de moral.

Durant uns quants dies els estiuejants [a Cerdanyola] anàvem d'una casa a l'altra comunicant-nos el que sabíem, el que sospitàvem o el que deduïem a través de les emissions de les ràdios «faccioses» (111).

O aquest altre, escuet, de Mirambell, del 1992:

Eren molts els qui [a Girona] a casa seva, o d'un amic de tota confiança, amb la major discreció, escoltaven Ràdio Sevilla, Ràdio Verdad, més endavant Ràdio Nacional de España, o bé alguna emissora francesa o italiana per assabentar-se del que aquí no es deia[...] Per mitjà de la ràdio es podia seguir participant de les festivitats religioses en un temps que aquí s'havien esborrat totalment de la vida pública. Recordo que un d'aquells Nadals a casa vàrem seguir la Missa del Gall per la ràdio, tenint com a invitats una família amiga, i al final ho vàrem celebrar prenent un vas de llet amb succedani de cafè (156)³⁹.

Però tornem als dies de juliol.

I assenyalem el ventall de personatges i de llocs des d'on hom s'informa per ràdio dels esdeveniments: Víctor Alba (des de Barcelona, com la majoria, resistint la insurrecció); Xavier Amorós (de nen, des de Reus); el futur mossèn Ballarín (que és a la Corva, a la Vall de Ribes, de vacances com tants d'altres); Xavier Benguerel (des del Poble Nou de Barcelona); Aurora Bertrana (de vacances a Empúries, on es trobarà amb Bosch-Gimpera, vingut de Barcelona); Antoni Bassas (des de Vic, com anota en el seu dietari); Pere Bosch-Gimpera (a Empúries); Adolfo Bueso (des de Barcelona, on participa molt activament en els esdeveniments revolucionaris); Pau Casals (al seu lloc d'estiueig, Sant Salvador, on ha tomat després d'haver-se suspès l'audició de la *Novena simfonia* de Beethoven, que havia de dirigir en l'obertura de l'Olimpíada popular); Maria Aurèlia Capmany (que ha hagut de suspendre, també com tants d'altres, la seva anada dominical estiueuca a la platja); Castanys (de vacances a Cerdanyola); Guillem Colom (a qui tot l'enrenou agafa en una recepció a Bernanos a Ciutat de Mallorca); Cruells (que lluita contra els insurrectes pels carrers de Barcelona i ens explica les seves vivències i les dels seus companys); Culleré (des de Lleida, on col·labora en la recuperació de la Telefònica); el metge i erudit Joaquim Danés (des d'Olot); el nen Espinàs (des d'Argentona i Esplugues, llocs de residència dels seus avis i d'estiueig seu, i des de Barcelona); Antoni Farreras (des de Calafell, on estiueja, i Barcelona, on treballa per la Generalitat, però que no ajuda pas a salvar en el moment compromès); Joan Ferrer (des d'Igualada, la central de telèfons de la qual ajuda a conservar); Miquel Ferrer (lluïtant a Barcelona en els rengles marxistes); el taxista Albert Figuerola (preocupat a Barcelona que no li confisquin el vehicle); el nen Ramon Folch i Camarasa (a Plegamans, amb el seu pare Folch i Torres, on fa vacances); Josep

³⁹ Perucho (156), Zúñiga (112), Villalonga (151), Marià Manent (pàssim), etc. parlen de les ràdios faccioses. Aquest darrer, en el seu dietari de la guerra fa aparèixer força sovint la ràdio; són de notable interès les seves anotacions al respecte durant els Fets de maig del 1937 (76-79).

Maria Francès (des de Barcelona, la nit del 18 al 19; d'un poble al costat de la Poble de Claramunt, on estiuja la família i on arriba el diumenge al matí; de nou a Barcelona, en tornant, dimecres 22) i el protagonista del seu relat *El anarquista de Tarrasa* (des d'aquesta ciutat); García Oliver (des de Barcelona, dirigint la lluita dels obrers al carrer); Gayà (des de Sineu, a Mallorca, durant un permís mentre feia la «mili» a Ciutat, escoltant els receptors del rector de la parròquia i dels bars del poble).

I Amadeu Hurtado i família, des de Vallvidrera, veient-les venir, com Josep Miracle, i com els pares d'un personatge de la novel·la *Aquest serà el principi*, d'Anna Murià⁴⁰.

Aturem-nos un moment d'escandir aquesta rècula de persones per fixar-nos en el relat d'Hurtado.

A la seva «residència de Vallvidrera», el 18 de juliol del 1936, els Hurtado reben una trucada de telèfon del periodista Josep M. Planes, que «amb la veu alterada per una forta emoció [...] ens comunicava que per la ràdio se sentien les declaracions del Govern [de Madrid] d'haver-se aixecat a tot Espanya una vasta insurrecció militar [...]». El relat continua:

Tot seguit vàrem obrir el nostre aparell de ràdio, i en aquella habitació fins aleshores tranquil·la retrunyien de sobte els crits de proclamació de les ordres oficials [...] La casa se'n va omplir en pocs moments de veïns, que veïen amb la preocupació natural el gran trastorn que amenaçava, i la ràdio no va callar en tota la nit [...] (II, 416).

Voldria fer notar, no ja la «residència a Vallvidrera» —cap de setmana d'estiu— i la repetida relació ràdio-telèfon, sinó la substitució de la realitat pels sons que surten de l'aparell de ràdio —«retrunyien de sobte els crits»— i l'autonomia concedida a aquest aparell de ràdio, a manera de persona real —«la ràdio no va callar»—. Alhora, l'atracció que exerceix sobre una massa humana determinada —els veïns—. Tot plegat, símptoma inequívoc de l'acompliment del procés de «naturalització» del nou mitjà de comunicació.

Proseguim, però, la narració:

La primera notícia que retransmetia la ràdio l'endemà diumenge dia 19 era la constitució d'un nou govern [...]

Per la ràdio sabíem que la primera topada entre els regiments revoltats sortits de la caserna de la Diagonal amb les forces armades de la Generalitat...; que a la tarda tenia lloc una acció semblant a la plaça de Catalunya amb motiu de l'intent d'ocupació de la central de telèfons, i [...] la rendició dels insurrectes dirigits pel general Goded. La notícia d'aquesta rendició, comunicada des de la ràdio per Companys, va ésser confirmada a instàncies del president pel general Goded mateix, que, amb una veu sorda però amb paraula ferma, es declarava vençut i donava per acabada una insurrecció en la qual deia que la sort li havia estat contrària.

Tot l'espectacle ha desfilat per l'oida i la imaginació dels Hurtado, «aïllats a Vallvidrera», pobrissons! Però l'espectacle continua: «el mateix dilluns [...] per la ràdio coneixíem la magnitud del moviment revolucionari que [...] s'apoderava de tots els automòbils particulars» (II, 418-420).

⁴⁰ Pàssim sobre els textos específics. Tots figuren al volum IV de la meua tesi, *Antologia egodocumetal*, sobretot, pp. 112-198.

Deixem els Hurtado i continuem l'escandall interromput.

El noi Joan Llarch (des del seu barri del Clot); l'exquisit Marià Manent (des del seu lloc d'estiueig, Viladrau, i des de Barcelona); Enrique Martín, cenetista (mentre lluita a Barcelona); Mariano Martínez Cuenca, marxista (mentre, igualment, lluita a Barcelona); Mirambell (des de Girona, noi); Abel Paz (des de Barcelona, llibertari adolescent); Carles Pi i Sunyer (tot fent d'alcalde de Barcelona, a l'ajuntament); un dels molts nebots de l'anterior, Pere Pi-Sunyer i Bayo (a casa seva i a casa d'un seu cosí, a Barcelona); Planes (des del Sitges natal); Poblet (des de Madrid, on resideix); Renart (des de casa del seu amic i mestre Apel·les Mestres, que es mor aquella nit); Joan Rius (des de l'Ajuntament de l'Hospitalet); Carmel Rosa-Roc (que ens explica com n'és de ben rebuda a Girona la capitulació de Goded); Maria del Tura Roura (des d'Olot, totalment espantada per la revolució); el noi Terri (des de Mataró, content en saber que els militars pleguen veles); Díaz Sandino (dirigint des de l'aeroport les operacions aèries)⁴¹; Tísner (des de casa seva a Barcelona, després d'haver fet de locutor en dies anteriors); Angel Zúñiga (que es passa el dia 19 tancat a casa a Barcelona escoltant la ràdio)⁴².

Finalment, Trueta. La seva dona, Amàlia i ell, la nit del 18 al 19 anaren al cinema Astòria. Es desperten d'hora al matí pels trets de l'inici de les hostilitats. A quarts de set el reclamen per telèfon, per anar a l'Hospital de Sant Pau. Hi va amb el seu auto. I prossegueix: «La batalla de la ciutat ha estat descrita moltes vegades i, a més, jo no la vaig viure, perquè des d'aquell moment ja no vaig poder sortir de l'hospital. Durant tres dies vam estar de guàrdia contínua, prenent sovint tasses de cafè ben fort per mantenir-nos desperts, i tan sols anàvem rebent notícies per mitjà de la ràdio, dels ferits que anaven arribant o dels qui venien a visitar-los»⁴³.

Per concloure: l'acció més efectiva duta a terme aquests dies inicials per la ràdio fou que, gràcies a la insistència de Companys, es va aconseguir que el cap de la insurrecció, arribat de Mallorca, el general Goded, hagués de rendir-se davant els micròfons... i aconsellar als seus la fi de les hostilitats. Molts i moltes ho celebren en les seves autobiografies. Quinze dels nostres documents en parlen explícitament; com diu una de les versions catalanes⁴⁴:

La sort m'ha estat adversa i jo he restat presoner. Per tant, si voleu evitar el vessament de sang, els soldats que m'acompanyeu quedeu lliures de tot compromís.

Era el senyal de sortida d'una nova etapa. Etapa que la barbàrie havia de truncar i que acabà convertint-se en el «triumfo de las armas del Caudillo Franco»⁴⁵.

Però, ni aleshores, ni ara, la història no va arribar ni ha arribat a la seva fi.

⁴¹ Díaz Sandino explica que, els dies 18 i 19 de juliol del 1936, les comunicacions entre ell i l'aeroport del Prat i Barcelona es van establir per telegrama, telèfon i —quan la Telefònica era inservible— a través de motoristes. Com pel 1934, només fa referència a la ràdio per explicar la rendició, ara, però, dels militars: «algo más tarde, la radio anunciaba que Goded iba a dirigir la palabra a las fuerzas sublevadas aconsejándoles la rendición» (122-136; el text, 135).

⁴² Vegeu, al final de l'article, la llista de les fonts egodocumentals.

⁴³ Josep Trueta, *Fragments d'una vida*, 131-133.

⁴⁴ Paz, 195.

⁴⁵ Paraules inicials del ban del general Álvarez Arenas emès per ràdio, tot just ocupada Barcelona, el 27 de gener del 1939.

Conclusions

De tot l'exposat se'n desprenen les conclusions següents, relatives fonamentalment a la recepció de la ràdio a Catalunya durant la primera dictadura i la segona república.

- I. La ràdio és el veritable nou mitjà de comunicació de la *scdm*, a causa de la immediatesa possible entre allò esdevingut i allò comunicat, i en la presència de la veu del seu subjecte, com posen de manifest els egodocumentalistes.
- II. L'aparició d'emissores de ràdio va provocar una immediata «radiomania», que en sis o set anys esdevingué pura normalitat.
- III. I que abastava no només les emissores catalanes, sinó també moltes de forànies, ja des d'un bon començament.
- IV. A més de programes humorístics determinats, allò que ens assenyalen els radiooients com a escoltat sovint són les retransmissions esportives —futbolístiques sobretot— i musicals —allargant més encara la funció dels fonògrafs.
- V. Però, per sobre d'això, la ràdio va lligada en la memòria dels autobiògrafs als grans esdeveniments polítics.
- VI. I això, de manera primordial espectacularitzant la política en les campanyes electorals i en les notícies dels seus resultats.
- VII. Lligat d'antuvi a la telefonía i, secundàriament, a la telegrafia.
- VIII. La ràdio, però, opera una funció fascinant sobre l'audiència, que aconsegueix sovint d'immobilitzar al costat de l'aparell receptor, fent-la sentir protagonista activa d'allò retransmès, pel mer fet d'escoltar-ho.
- IX. En ocasió dels fets d'octubre del 1934 es posarà de manifest ensems la importància política concedida a la ràdio i la seva capacitat immobilitzadora.
- X. És a dir, es posarà de manifest com per sobre de la seva capacitat informativa per a l'acció, s'imposava la seva capacitat suggestiva espectacularitzadora i simuladora de realitat.
- XI. Pel juliol del 1936, però, es mostrà que és la voluntat dels radiooients qui, en definitiva, escull entre una possibilitat i una altra. I que fou la funció informativa la que va dominar en aquell moment. I durant tota la guerra.
- XII. Alhora es veié la seva complementarietat amb el telèfon —i la supremacia d'aquest com a «organitzador»—, especialment en la voluntat dels dos bàndols enfrontats d'apoderar-se de la Telefònica i de les diverses emissores.
- XIII. Finalment, durant la guerra, la ràdio fou un element essencial, no només en el terreny militar, sinó assenyaladament en el d'enquadrament de la societat civil.

Llista de les fonts egodocumentals utilitzades

- AGUSTÍ, Ignaci (1974), *Ganas de hablar*, Barcelona, Planeta.
ALBA, Víctor (PERE PAGÈS I ELIÉS), *Sísifi i el seu temps*, Barcelona, Laertes, 2 vols.
AMETLLA, Claudi (1979), *Memòries polítiques, 1918-1936*, Barcelona, Pòrtic.
AMORÓS, Xavier (1985), *L'agulla en un paller*, Barcelona, Pòrtic.
BALLARÍN, Josep Maria (1985), *Més d'un dia de mil anys*, Montserrat, Abadía.

- BASSAS I CUNÍ, Antoni (1991), *La guerra civil a Vic. Dietari, 1936-1939*, Vic, Fumo. (Edició a càrrec de Josep Burgaya i Riera.)
- BENQUEREL, Xavier (1971), *Memòries, 1905-1940*, Barcelona-Madrid, Alfaguara.
- BERGÓS, Antoni (1990), *Memòries*, Lleida, La Paeria.
- BERTRANA, Aurora (1973), *Memòries fins el 1935*, Barcelona, Pòrtic.
- (1974), *Memòries, del 1935 al retorn a Catalunya*, Barcelona, Pòrtic.
- BERTRANA, Prudenci (1988), *L'impenitent*, Barcelona, Edicions 62-Destino. (Edició original, Barcelona, Dalmau i Jover, 1948.)
- BLADÉ I DESUNVILA, Artur (1958), *Crònica del país natal*, Barcelona, Selecta.
- BOSCH-GIMPERA, Pere (1980), *Memòries*, Barcelona, Edicions 62.
- BUESO, Adolfo (1976-1978), *Recuerdos de un cenetista*, Barcelona, Ariel, 2 vols.
- BUSQUETS, Esteve (1976), *Quaranta anys de periodisme barceloní*, Barcelona, Pòrtic.
- CAMBÓ, Francesc (1981), *Memòries (1876-1936)*, Barcelona, Alpha.
- CAMPS BELLAPART, Narcís (1959), *Records fútils de la meua vida*, Belcaire d'Empordà, manuscrit.
- CANTURRI, Enric (1987), *Memòries (República, guerra civil i exili)*, Barcelona-La Seu d'Urgell, L'Avenc-Ajuntament.
- CAPMANY, Maria Aurèlia (1989), *Això era i no era*, Barcelona, Planeta.
- CARNER RIBALTA (1972), *De Balaguer a Nova York, passant per Moscou i Prats de Molló*, París, Edicions catalanes de París.
- CASTANYS, Valentí (1964), *La memòria es diverteix*, Barcelona, Destino.
- CASTELLÓ, Gonçal (1982), *La clau d'un temps*, València, Prometeo.
- (1987), *València dins la tempesta*, València, Edicions del Bullent.
- CIRICI, Alexandre (1973), *El temps barrat*, Barcelona, Destino.
- COLOM I FERRÀ, Guillem (1972), *Entre el caliu i la cendra, 1890-1970*, Barcelona, Pòrtic.
- CORREDOR I POMÉS, Josep Maria (1967), *Converses amb Pau Casals*, Barcelona, Selecta. (Edició original en francès, 1954.)
- CRUJLLS, Manuel (1978), *La societat catalana durant la guerra civil. Crònica d'un periodista polític*, Barcelona, Edhasa.
- CUYÀS, Emmanuel (1985), *El manyà encès. En Terri de Mataró explica la seva vida*, Barcelona, Pòrtic.
- DANÉS I TORRAS, Joaquim (1989), «Diaris», a AA.DD. *Joaquim Danés i Torras (1888-1960)*, Olot, Edicions de Batet.
- DÍAZ SANDINO (1990), *De la conspiración a la revolución, 1929-1937*, Madrid, Libertarias.
- DUCH I AGULLÓ, Joan (1930), *Homes i màquines*, Barcelona, Proa.
- ESPINÀS, Josep Maria (1988), *El nen de la plaça Ballot*, Barcelona, La campana.
- FARRERAS, Antoni (1977), *De la Setmana Tràgica a la implantació del franquisme*, Barcelona, Pòrtic.
- FERNÁNDEZ JURADO, Ramon (1987), *Memòries d'un militant obrer*, Barcelona, Hacer.
- FERRER, Joan (1975), *Costa amunt. Elements d'història social igualadina*, Choisy-le-Roi, Imprimerie des gondoles-Terra lliure.
- FERRER I SANCHÍS, Miquel, *Memòries polítiques*, Barcelona, 4 vols, s.d., manuscrit.
- FIGUEROLA, Albert (1976), *Memòries d'un taxista barceloní*, Barcelona, Pòrtic.
- FOLCHI I CAMARASA, Ramon (1980), *Bon dia, pare!*, Barcelona, Laia. (Edició original, Barcelona, Les edicions de la Rosa vera, 1958.)
- (1982), *Sala de miralls*, Barcelona, Planeta.
- FRANCÉS, Josep Maria (1962), *Memorias de un cero a la izquierda*, Mèxic, Olimpo.
- (1963), «El anarquista de Tarrasa», a *Mi pistola quedó en casa y otras narraciones*, Mèxic, Editores mexicanos unidos.
- GARCÍA OLIVER, Joan (1978), *El eco de los pasos*, París, Ruedo ibérico.
- GARRIGA I MASSÓ, Joan (1987), *Memòries d'un liberal catalanista*, Barcelona, Edicions 62.
- GAYÀ, Miquel (1986), *Històries i memòries*, Ciutat de Mallorca, Moll.
- GISPERT, Ignasi de (1976), *Memòries d'un neuròleg*, Barcelona, Selecta.
- GRIFFELL, Quirze (1992), *Anna Murià, àlbum de records. Converses amb Anna Murià*, Argentona, L'airexernador.
- HURTADO, Amadeu (1967-1969), *Quaranta anys d'advocat*, Barcelona, Ariel, 2 vols.
- JOU I PARÉS, Esteve (1990), *Memòries d'un rector gironí*, Calella, Multicopy.
- LLARCH, Joan (1977), *Los días rojinegros. Memorias de un niño libertario: 1936*, Barcelona, Edicions 29.

- LLATES, Rosend (1971), *Ésser català no és gens fàcil. 1931-1936*, Barcelona, Aedos.
- MANENT, Marià (1975), *El vel de Maia*, Barcelona, Destino-Edicions 62.
- MARTÍN, Enrique (1979), *Recuerdos de un militante de la CNT*, Barcelona, Picazo.
- MARTÍNEZ CUENCA, Mariano (1972), *La muralla invisible. Memorias de un murciano, militante obrero en Cataluña. 1909-1939*, s.l. (Mèxic), s.d., 2 vols., manuscrit.
- MERCADER-MIRET, Jaume (1990), *Memòries d'un aprenent vilafranquí*, Barcelona, Columna.
- MIRACLE, Josep (1976), *Quatre coses del meu temps*, Barcelona, La paraula viva.
- MIRAMBELL (1990), *Girona entre la història i l'actualitat*, Girona, Ajuntament.
- MONTSENY, Frederica (1987), *Mis primeros cuarenta años*, Barcelona, Plaza & Janés.
- MURIÀ, Anna (1986), *Aquest serà el principi*, Barcelona, La sal.
- *El prelude postergat*, manuscrit, s.d.
- MURIÀ, Josep Maria (1985), *Vivències d'un separatista*, Barcelona, El llamp.
- PALOL, Carmina. *Carmina Palol, filla de Miquel de Palol, poeta modernista*. (Entrevista concedida a Pere Madrenys, *Presència*, Girona, 8 de setembre del 1985.)
- PAZ, Abel (1988), *El 19 de juliol del «36» a Barcelona*, Barcelona, Hacer.
- PERUCHO, Joan (1992), *Els jardins de la melancònia*, Barcelona, Edicions 62.
- PI I SUNYER, Carles (1975), *Memorias de un político catalán. La república y la guerra*, Mèxic, Oasis.
- PI-SUNYER I BAYO, Pere (1992), *Del vell al nou món*, Barcelona, Edicions 62.
- PLA, Jaume (1991), *Memòria escrita*, Barcelona, La Revista de Catalunya.
- PLA I DUAT, Josep (1992), *El nen de Misseret. El món d'un metge de muntanya*, Barcelona, La campana.
- PLANES, Ramon (1987), *Memòries*, Sitges, Grup d'estudis sitgetans.
- POBLET, Josep Maria (1976), *Memòries d'un rodamón*, Barcelona, Pòrtic.
- PRAT I BRUNET, Vicenç, *Memòries*, Manresa, autor, s.d.
- RENART, Joaquim (1975), *Diari (1918-1961)*, Barcelona, Destino.
- RECASENS I MERCADE, Josep (1985), *Vida inquieta*, Barcelona, Empúries.
- RIBÉ, Manuel (1963), *Memorias de un funcionario*, Barcelona, Marte.
- RIERA I LLORCA, Vicenç (1971), *Fes memòria, Bell*, Barcelona, Selecta.
- (1991), *Estiu a Pineda*, Barcelona, Pòrtic.
- RIPOLL, Josep Miquel (1981), *Un pa de cada dia. Pàgines viscudes*, Perpinyà, IMF.
- RUIJ I VILA, Joan (1976), *El meu Josep Janés i Olivé*, l'Hospitalet de Llobregat, Ajuntament.
- ROIG I LLOP, Tomàs (1975-1978), *Del meu viatge per la vida. Memòries, 1902-1939*, Barcelona, Pòrtic, 2 vols.
- ROS I MARTÍ, Germinal (1989), *Un home del segle XX*, Lloret de Mar-Santa Coloma de Farners, Ajuntament-Cantalozella.
- ROSA-ROC, Carmel, *Quan Catalunya era revolucionària*.
- ROURA I CASTANYER, Maria del Tura (1986), *La meva història de la guerra, a Olot*, Olot, Joan Casulà.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1940), *Els darrers dies de la Catalunya republicana. Memòries sobre l'èxode català*, Buenos Aires, Agrupació d'ajuda a la cultura catalana. (Reedició, Barcelona, Curial, 1975.)
- SAGARRA, Josep Maria de (1981), *L'aperitiu*, Barcelona, Selecta, 2 vols. (Edició original, 1937.)
- SARDÀ, Zeneïda (1989), *Francesc Macià vist per la seva filla*, Barcelona, Destino.
- SOLDEVILA, Carles (1951), *Del llum de gas al llum elèctric. Memòries d'infància i joventut*, Barcelona, Aedos.
- TISNER (AVEL·LI ARTIS-GENER) (1989-1991), *Viure i veure*, Barcelona, Pòrtic, 3 vols.
- TRESKÍ (JOSEP TORRES I VILALTA) (1937), *Una vida*, Barcelona, EDO-EC.
- TRABAL, Francesc (1980), *Vals*, Barcelona, MOLC. (Edició original, 1936.)
- TRUETA, Francesc (1978), *Fragments d'una vida. Memòries*, Barcelona, Edicions 62.
- VARELA I SERRA, Josep (1988), *Converses a Lleida*, Lleida, Virgili & Pagès.
- (1991), *Segones converses a Lleida*, Lleida, Pagès editors.
- VENTURA, Francesc (1985), *L'aprenent d'home*, Olot, Aubert.
- VIDAL JOVÉ, Joan Francesc (1970), *Històries del meu temps. Abans d'ara*, Barcelona, Selecta.
- VILA, Marc-Aureli (1989), *Temps viscut. 1908-1978*, Barcelona, El llamp.
- VILLAR, Pierre, *La guerra civil espanyola*, Barcelona, Crítica.
- VILLALONGA, Llorenç (1967), *Falses memòries de Salvador Orlan*, Barcelona, Club editor.
- ZUÑIGA, Àngel (1983), *Mi futuro es ayer*, Barcelona, Planeta.

Resumen

La investigación aborda la importancia de la radio en Cataluña en la primera etapa de su existencia a través de los testimonios de los coetáneos, especialmente de los receptores. El estudio específico se centra en la repercusión política de la radio en tres momentos capitales de la época: abril de 1931 (proclamación de la II República), octubre de 1934 (revolución frustrada) y julio de 1936 (alzamiento fascista y revolución popular).

Paraules clau: Història contemporània, Catalunya, ràdio, comunicació, autobiografia.

Abstract

This research deals with the importance of the role played by radio in Catalonia during the first stage of its existence, using accounts given by contemporary witnesses, especially those of radio listeners. The specific study focuses on the political repercussions of radio at three major points during that period: April, 1931 (proclamation of the Second Republic), October, 1934 (abortive revolution) and July, 1936 (fascist uprising and popular revolution).

Nota biogràfica

Francesc Espinet i Burunat (Barcelona, 1937) és professor d'Història a la UAB des del 1971; va llegir en aquesta universitat la tesi doctoral, el 1992: *La societat-cultura de comunicació de masses a Catalunya a través dels egodocuments. 1888-1939*. Ha estat editor, entre d'altres, d'aquestes obres: *Història universal* (2 vols., 1975-1977, Planeta) i *Denis Diderot, Escrits filosòfics* (1983, Ed. 62); també és autor de *Teoria dels egodocuments* (1994, Llibres de l'Índex).
